

SİYASETNÂME**Barış EŞMELİ¹**

“Book of Government”

NİZÂMÜLMÜLK

Çeviren: Mehmet Taha AYAR

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 365 s.

Siyaset ve devlet yönetimi uzmanlık gerektiren bir iştir. Bu uzmanlık, teorik bilgiyle elde edilebileceği gibi tecrübeler neticesinde yaşayarak da elde edilebilir. Ancak ne teorik bilgi, ne de yaşayarak tecrübe etme tek başına yeterli değildir. Çünkü teorik bilgide, sahada uygulamaya dökülmediği için başarılı olup olmayacağına şüpheyile yaklaşmak gerekir. Teorik bilgi, bilinmezlik perdesini aralasa da muğlaklık sislerini tam anlamıyla ortadan kaldıramaz. Salt tecrübe ise gerçek hayatta ayakları sağlam bastırda da teorik bilgi kadar ufuk açıcı olmaktan uzaktır. Üstelik tecrübenin kazanılması, teorik bilginin öğrenilmesine nazaran çok daha uzun bir süre gerektirir. Bu sebeple siyaset ve devlet yönetimi ile ilgili uzmanlığın, hem teorik bilginin hem de tecrübenin harmanlanmasıyla kazanılması gerekir.

Eski çağlardan günümüze kadar insan topluluğunun olduğu her yerde siyaset, yönetim, idare, hak, hukuk ve adalet gibi kavramlar varolagelmıştır. Hükümdarlar veya yöneticiler egemenliği altında bulunan insanları ve emrinde çalışan kişileri daha etkili bir şekilde idare etmenin yollarını aramış, bu arayışta tecrübeli ve alanında yetkin kişilerden ve varsa eserlerinden faydalanmışlardır.

Nizamülmülk de Büyük Selçuklu Devleti'ne yirmi dokuz yıl sadrazamlık yapmış, devlet idaresinde Sultan Melikşah'ın çok geniş yetkiler verdiği bir isimdir. Nizamülmülk'ün Sultan Melikşah'a hükümdarlık konusunda tavsiyelerini sunduğu Siyasetname adlı eseri de böyle bir arayışın ürünüdür.

Eseri Farsça aslından çeviren Mehmet Taha Ayar, “Mütercim, metne ancak ihanet ederek onun ruhuna sadık kalabilir.” diyerek eserin ruhuna sadık kalan bir çeviri yapmıştır. Kitaba yazdığı yirmi sayfalık sunuş metni eser hakkında açıklayıcı ve yol gösterici bir içeriğe sahiptir. Nizamülmülk'ün Siyasetname'yi aslında otuz dokuz fasıl olarak yazdığını, ancak sonradan

1 Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Öğrencisi

on bir fasıl ilave ederek elli fasıla çıkardığını bu sunuş metninden öğreniyoruz. Eserde yer alan bazı hikaye ve tarihsel olayların gerçeklikten uzak olduğunu, bazı hadislerin zayıf hadisler olduğunu da bu sunuş metni bize haber vermektedir. Ayrıca çevirmenin düştüğü dipnotlar da eser hakkında aydınlatıcı bir işleve sahiptir. Kitabın dili, kullanılan bazı Arapça ve Farsça sözcükler nedeniyle ağır olmakla beraber, genele hitap eden bir çalışma ortay konmuş. Ayrıca kitabın sonuna eklenen sözlük bölümüyle eserdeki Arapça ve Farsça kelimelerin anlamları verilmiş, bu da eserin anlaşılmasını kolaylaştırmış.

Nizamülmülk, Sultan Melikşah'ın "Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları gözden geçiriniz. Ayrıca evvelki padişahların icra etmiş oldukları halde bizim de yapmamız gereken, icrasından geri kaldığımız durumları saptayınız. Üzerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca ve yordamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve âdetleri üzerinde mütalaa edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arzı yapılan bu çalışmalardan makul olanını hayata geçirelim ki her bir iş kuralınca yapılsın. Mevla'ya ısmarlayalım işimizi ardından. İlahi gazaba uğramamak için memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâlâ bu memleketi bize ihsan buyurmuştur, zira Allahü Teâlâ bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâlâ düşmanlarımızı kahr-u perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Allahü Teâlâ'nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne olmalı ne süregelmelidir." (s. 3-4) fermanı üzerine Siyasetname'yi kaleme almıştır. Bu ferdandan da anlaşılacağı üzere devletin varlık gayesi olan adaleti sağlamanın ve bunu yapabilmek için devletin organlarının nasıl güçlendirilebileceğinin yolları aranmış ve böyle bir eser ortaya çıkmıştır.

Yazar, eserin elli fasıldan müteşekkil olduğunu fasılların fihristinde belirtmiş (s. 4), ancak eser elli bir fasıldan oluşmuştur. Hükümdara övgü ve bir hükümdarın sahip olduğu özelliklerin yer aldığı birinci fasılda hükümdarın yolsuzluklarla mücadele etmesi, liyakate önem vermesi, hainleri ve isyankârları cezalandırması, ceza verirken hakkaniyeti gözetmesi ve af kapısını her daim açık tutması gerektiği ifade edilmiştir. (s. 12) Eser, on yedinci fasılda padişahın nedim ve yakınlarının işlerinin düzenlenmesinden yirmi altıncı fasılda Türkmenlerin her türlü hizmete

alınmasına; otuzuncu fasılda eğlence meclisinin tertibinden otuz yedinci fasılda sofrta tanzim ve adabına ve kırk birinci fasılda padişahın cömert olması gerektiğine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Eserde hakim olan genel düşünce adalettir. İkinci fasılda “Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla pâydar kalmaz.” (s. 15) atasözüne yer verilerek adalet ilkesine vurgu yapılmıştır. Yazar, hükümdarlığa en çok yaraşan kişinin kalbinde adaleti barındıran kişi olduğunu söylemiştir (s. 64). “Şu halde cihanın efendisi (Allah mülkünü ebedi kılsın) herkesin hakkaniyetle davranması, kuru hevesler ve olmayacak işler peşinde koşmaması için mazlumun hakkını evvela kendi öz adaletiyle teslim etmelidir.” (s. 340) demiştir. Adalet ve zulüm konusunu devletin şah damarı olarak gören yazar, zulmün devlete zeval vereceğinden dem vurmıştır (s. 43). Adil olmanın veya zalim olmanın, halkın refahını sağlamanın ve liyakate önem vermenin hem bu dünyada hem de özellikle öteki dünyada sonuçlarının olduğu hükümdarın dikkati nazarına defalarca verilmiştir (s. 15, 16, 18, 27, 51, 207, 342, 344).

Eserde bu dünyanın geçici olduğuna da vurgu yapılmıştır. “Cihanın halini sorar idim âlimden/ Dedi ya uykudur, ya yeldir, ya efsane” (s. 346). Yazar, yine de hükümdarın hem dünya hayatına hem de öbür dünyaya ehemmiyet vermesi gerektiğini söylemiştir. “İki cihanda kurtuluşa ermesi için bir süre gezme, şarap, av ve dünya nimetleriyle; bir süre de şükür, namaz, oruç ve hayır hasenat işleriyle meşgul olmalıdır” (s. 344).

Yeri gelmişken bir konuyu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Çevirmenin “şarap” kelimesini, eserdeki anlamını karşılayan başka bir kelime veya kelime grubuyla değiştirmesi yerinde olurdu. Çünkü geçmişte “alkollü olmayan her türlü içecek” anlamında kullanılan “şarap” kelimesi, günümüzde anlam kaymasına uğrayarak alkollü bir çeşit içki anlamında kullanılmaktadır. Eserde “şarap” kelimesi iki anlama da gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu da bir anlam kargaşasına sebebiyet vermektedir. Nitekim yazar, hükümdar için “Kendisini sarhoş edecek içecekler içmemelidir” (s. 344) deyip devamında da hükümdara bir süre şarap ile meşgul olmasını tavsiye etmiştir. Bu açıdan bakıldığında çevirmenin bu çeviriyi yapmamasından dolayı bu durum eserde bir iç tutarsızlık olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Eserde işlenen diğer bir konu da istihbarattır. Onuncu ve on üçüncü fasıllarda bu konuya değinilmiştir. Son derece hayati önem arzeden istihbarat hakkında yazar, “Yanı başında yahut uzağında kalmış ordu ve

raiyyetin durumlarını araştırıp onlardan haberdar olmak, padişahlığın gereklerindedir.” “Bir şahıs bir tavuk yahut bir saman torbasını gasp etmişse padişah bunu 500 fersahlık mesafeden duyup, gasp edene gazaplanarak cezasını verirdi” (s. 85). Yazar, on üçüncü fasılda “Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştırarak, tacir, seyyah, sūfi, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır” (s. 101). Bu şekilde devletin hem içte hem dışta olup bitenlerden haberdar olup buna karşı önlem alınabileceğini belirtmiştir.

Yazar, diplomasi konusunu da işlemiştir. Elçilerin karşılanmasını (s. 133), elçilere yapılacak muameleyi (s. 334) ve elçi gönderilmesindeki irili ufaklı niyetleri (s. 334) yirmi birinci fasılda açıklamıştır.

Ordu konusu eserde çok geniş bir şekilde ele alınmıştır. On dokuzuncu, yirminci, yirmi ikinci, yirmi üçüncü, yirmi dördüncü, otuz ikinci, otuz üçüncü ve kırk ikinci fasıllarda ordunun tertibi, teşkili, mühimmat, erzak ve askerlerin ihtiyaçları konuları detaylıca açıklanmıştır. Eserde “Halk ve ordu, memleket ve hükümdarlığın temelidir” (s. 239) denilmiştir. Orduda nizama büyük bir önem verilmesi gerektiği vurgulanmış, ast-üst ilişkisinin önemi açıklanmıştır (s. 175).

Eğitim konusu eserde kısaca işlenmiştir (s. 149). Eğitime azami özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bir devletin güçlü olabilmesi için ekonomisinin de güçlü olması gerekir. Her ne kadar göze batmasa da ordunun, istihbaratın, eğitimin, diplomasinin ve hatta adaleti sağlamak için kurulmuş olan adli teşkilatın güçlü olması için gereken en önemli unsurlardan biri hiç kuşkusuz ekonomidir. Yazar, on altıncı, kırk ikinci, kırk dokuzuncu ve elli birinci fasıllarda ekonomi konusunu işlemiştir. Bir kişiye birden fazla iş verilmesinin işsizliğe neden olacağını “Bir kişiye on vazife verip geri kalan dokuz kişiyi işsiz güçsüz bıraktıklarından memlekette işsiz güçsüz atıl insanların sayısı, çalışanların ve varlıklı insanların sayısından fazla olur” (s. 238) diyerek belirtmiş ve istihdamın nasıl yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir (s. 254). Ordu ve ekonomi arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekmek için “Hazine, orduya tabidir” (s. 239) demiştir. Hazinesinin nasıl oluşturulacağını ve her daim nasıl mamur tutulacağını açıklamıştır (s. 335-337). Vergilerin kaydının tutulması gerektiğinden ve gelir giderlerin hesabının tutulup bunların denetlenmesinin lüzumundan bahsetmiştir

(s. 343). Hükümdara “Âmiller ve icra eyledikleri işleri ince eleyip sık dokuyarak teftiş etmek, gelir ve giderleri denetlemek, malı muhafaza etmek, düşmanlara gafil avlanmamak ve tehlikelere karşı hazır bulunmak için hazine ve ambarlar kurmak, padişahların boyunlarına bir borçtur” (s. 343) diyerek ekonominin güçlü tutulması için hazine oluşturmayı ve mali teşkilat kurmayı hükümdarlığın gereklerinden saymıştır.

Eserde en geniş yer verilen konulardan biri de bürokrasidir. Dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, dokuzuncu, on birinci, on beşinci, yirmi sekizinci, otuz birinci, otuz dördüncü, otuz beşinci, otuz sekizinci ve kırkıncı fasıllarda bu konu işlenmiştir. Bu fasıllarda yazar; atama, tayin, terfi, denetim, azletme, ödüllendirme, cezalandırma, emir, protokol kuralları ve maaş hususlarında açıklamalarda bulunmuştur. Hükümdarın, vezirlerin ve mutemetlerin görevlerini noksansız yerine getirip getirmediklerini gizlice sürekli denetlemesi gerektiğini; hükümdarın ve memleketin esenliğinin buna bağlı olduğunu söylemiştir (s. 29). Vazifelilere ihtiyacı olduğu miktarda maaş bağlanmasının icap ettiğinden bahsetmiştir. Özellikle kadılara maaş bağlanmasının muazzam derecede hassas ve önemli bir nokta olduğunun altını çizmiştir (s. 53). “Hükümdarlar halkın arasında adalet ve huzuru temin için hadiseleri sıhhatli bir biçimde nakletsinler diye kötülük eylemekten şiddetle sakınan, kalbinde Allah korkusu taşıyan, gönlünde ihanet beslemeyen kişileri memleket işlerine koşmuştur” (s. 64-65) diyerek bürokrasinin içinde yer alacak kimselerin vasıflarını saymıştır.

Haberleşme eserin bir başka konusunu oluşturmaktadır. Haberci, postacı, posta sistemi gibi konulara on dördüncü fasılda kısaca değinilmiştir. “Önemli geçitlere düzenli bir şekilde haberci göndermelidir. Bu işin padişahın bir geleneği olduğunu göstermek, 50 fersahlık bir bölgede gece gündüz meydana gelen bütün olaylardan haberdar olmak demektir” (s. 117) diyen yazar, bu konunun bir hükümdarın düzenli bir şekilde yapması gereken işlerden olduğuna dikkat çekmiştir.

On sekizinci fasılda istişare konusu işlenmiştir. Yazar “Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir” (s. 127) diyerek devlet işlerinin istişare yoluyla tespit edilmesi gerektiğini söylemiştir. Zira “Yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde; iki kişinin ise iki insan kudretindedir” (s. 127-128). İstişarenin mutlak surette yapılması hakkında “Allahü Teâla ona: ‘Yâ Muhammed, biri işi yapacağında yahut bir meseleyle karşılaştığında dostlarıyla istişare eyle’ diye buyurmaktadır

(Âli İmran; 153). İşte bunlardan ötürüdür ki Hz. Muhammed aleyhisselam istişareye ihtiyaç duyduktan sonra diğer insanların istişare etmemesi söz konusu bile olamaz.” demektedir (s. 128).

Kırk üçüncü fasılda yer alan ehli setr denen kadınlar hakkında yazarın dile getirdiği düşünceler eserin ihtişamına gölge düşürmektedir. Hükümdarlık meselelerine kadınların akıllarının ermediğini; eğer kadın, hükümdarlık dizginlerini ele geçirirse memleket ve din işlerinde aksamaların meydana geleceğini, halkın ve reayanın malının zayı olacağını, devlet erkânının dirlik ve düzeninin bozulacağını söyleyen yazar “Tarihin bütün devirlerinde hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezalet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir” (s. 255) demiştir. Kadınlarla istişare etme konusunda ise “İşlerinizde kadınlarla istişare ediniz; doğru yapmak için onlar işin nasıl yapılması gerektiğini söylüyorsa tersini yapınız” hadisini veren yazar “Eğer kadınların aklı tam olaydı Peygamber aleyhisselam onların dediklerinin aksi istikamette hareket ediniz buyurmazlardı” (s. 259) diyebilmiştir. Eserde birçok zayıf hadis yer almasına rağmen meseleyi daha iyi anlatmak için bunların kullanılmasında bir mahzur görülmemişken, kadınlar hakkında, zayıf bir hadise dayanarak hüküm vermek çok yanlış bir durum meydana getirmiştir.

Eserin diğer bir bahis mevzusu dindir. Sekizinci, kırk dördüncü, kırk beşinci, kırk altıncı, kırk yedinci ve kırk sekizinci fasıllarda bu konu hakkında etraflı ve tafsilatlı açıklamalar yapılmıştır. Yazar, hükümdara haftada bir veya iki defa din ulemasını toplamasını ve bu şekilde hükümdarın gönlünün dünya meşgalesinden kurtulacağını söylemiştir (s. 77). Yazar, kırk dördüncü, kırk beşinci, kırk altıncı, kırk yedinci ve kırk sekizinci fasıllarda Hariciler, Mezdek, Ateşperest Sindbâd, Batını, Karmatî ve Hurreme-din gibi “sapkın dinlilerin” zuhurunu anlatmıştır. “Bunlar sözde Müslüman özde kâfirdirler demiştir” (s. 267).

Eserde yazar, insan temel hak ve hürriyetleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Hükümdarın elinden geldiğince halkın can güvenliğini sağlaması gerektiğini söylemiştir (s. 16). Hükümdarın haftada iki gün haksızlığa uğrayanları dinlemesini ve nispeten önemli konuların hükümdara yazılı olarak iletilmesini tavsiye etmiştir (s. 17). Böylece halka bir nevi dilekçe hakkı tanınmış olmaktadır. Görevlerini icra eden memurlara insanlara kibar davranmaları, vergileri nezaketle istemeleri ve zamanı gelmedikçe vergi talep etmemeleri gerektiğinin salık verilmesini söylemiştir (s. 27). İktâ sahibi olan kişilerin de reayadan tahsil etmeleri

istenen dışında mal almaya hakları yoktur demiştir (s. 41). Böylece insanların ekonomik hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Yazar, malların denetlenmesini ve ölçü aletlerinin kontrol edilmesini isteyerek ticari hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlamıştır (s. 57).

Sonuç olarak, günümüzde dahi geçerliliğini kaybetmeyen ilkeleri barındıran Siyasetname; hem bir siyaset kitabı, uygulanabilir olan öneriler açısından hem bir teori kitabı, tarihsel olaylara ve şahsiyetlere yer vermesi bakımından hem bir tarih kitabı, yazarın kendi hayatından anılar barındırması cihetiyle hem bir anı kitabı, devletin kurumlarını ve onların örgütlenmesini düzenlemesi ve temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması yönüyle hem de bir anayasal belge niteliğine haizdir.